

Arbejdsviser og danseviser

Af *Thorkild Knudsen*

(i: Nordisk Seminar i Folkedigtning I, Ålborg 10.-11. september 1961, udgivet af Laurits Bødker, København 1962)

De nordiske ballader fra middelalderen er danseviser –?

Engang blev de danset overalt i Norden. I Danmark, i Norge og i Sverige. Men det er længe siden. Allerede kort tid efter middelalderens ophør blev den urgamle kædedans fortrængt af andre danseformer. Kun på Færøerne, en håndfuld små klippeøer i det nordatlantiske hav, kommer balladerne stadig »på gulvet«. Vers efter vers istemmes af en forsanger. Andre falder ind, så snart verset er sat an, og alle synger med på det stadigt tilbagevendende omkvæd.

Igennem århundreder har middelalderballaderne ikke været benyttet som danseviser i Norden, bortset fra Færøerne. Men teksterne og melodierne blev ikke glemt. De levede videre som arbejdsviser. Aften efter aften blev de sunget sammen med andre viser, nyere viser, som tidkort for den enkelte og som fælles underholdning under arbejdet.

De nordiske ballader er derfor også arbejdsviser og rene underholdningsviser. Kun fordi middelalderballaderne ikke forsvandt sammen med kædedansen, kender vi dem i dag.

I Danmark er bevaret over fem hundrede forskellige teksttyper, repræsenteret af utallige varianter, optegnet til forskellige tider og i forskellige egne. Allerede i det 16. og 17. århundrede blev mange tekster nedskrevet af poesiinteresserede folk af stand, især af adelige damer. Derpå fulgte Anders Sørensen Vedels trykte udgave af »Et hundrede udvalgte danske viser« (1591) og Peter Syvs dobbelt så store viseudgave »Et hundrede udvalgte danske viser ... forøget med det andet hundrede viser« (1695). I begyndelsen af det 19. århundrede indledtes den indsamling af tekster og melodier, som endnu i dag fortsættes, i de seneste år ved hjælp af båndoptagere. I 1853 påbegyndte den unge Svend Grundtvig den videnskabelige udgivelse af det dengang forbilledlige værk »Danmarks gamle Folkeviser«. Netop i disse år nærmer udgaven sig sin afslutning.

Er det da danseviser fra middelalderen, som er bevaret i en nyere tids arbejdsviser?

Nej, så enkelt er det ikke.

Lad os stille spørgsmålet på en anden måde: Er det rigtigt at betragte og vurdere de middelalderlige tekster og melodier, der efter middelalderens slutning blev sunget af den enkelte under arbejdet eller for at fordrive ledige stunder, som genklangen af oprindelige danseviser?

Nej, sandsynligvis er det ikke rigtigt at betragte arbejdsviserne som ufuldstændige eller forfaldne danseviser. En begrundelse for dette synspunkt gør det nødvendigt at opsøge Færøerne, hvor ballader fra middelalderen stadig kommer »på gulvet« i forbindelse med kædedansen.

Folkesangen på Færøerne er tosproget: Der synges færøske ballader, helteviser, og der synges danske ballader. De færøske ballader er mundtligt overleverede siden middelalderen. Derimod støtter de danske ballader sig på trykte kilder. Først ret sent kom de til øerne, idet de fortrinsvis går tilbage til Anders Sørensen Vedels og Peder Syvs trykte viseudgaver. Nok benyttedes de danske ballader således til dans, men de er ikke kommet til øerne som danseviser.

Både de færøske og danske ballader er fra middelalderen, og det hænder, at deres emnekreds er beslægtet. Men overværer man kædedansen, høres det straks, at de færøske ballader på karakteristisk måde adskiller sig fra de danske ballader.

Bemærkelsesværdigt er det først og fremmest, at omkvædene i de færøske ballader er meget lange, ofte flere gange længere end omkvædene i de danske ballader, som i visse tilfælde ligefrem savner omkvæd.

Endvidere udmærker de færøske ballader sig ved en bredde og vidtløftighed i handlingsforløbet, som næppe er typisk for viserne fra Danmark.

Endelig kan konstateres en forskel med hensyn til tekstlægningen: Synges der på færøsk, er det ikke ualmindeligt, at der på hvert taktslag falder en hel række tekststavelser. Synges der på dansk, er der derimod en tendens til, at der på hvert taktslag kun anbringes en enkelt tekststavelse. Fortælletempoet er således hurtigst og mest flydende, når der synges på færøsk.

Lange omkvæd. Bredde i handlingsforløbet. Flydende fortælletempo. Disse tre egenskaber karakteriserer især de færøske ballader i forhold til de danske ballader og gør dem særlig velegnede som danseviser.

De lange omkvæd samler kædedansens mænd og kvinder ikke blot i dans, men også i sang. Alle synger med på omkvædet, og melodien bliver voldsom og betvingende, hver gang det stadig tilbagevendende omkvæd som en af havets bølger rejser sig og skyller gennem dansestuen. Samtidig giver de lange omkvæd forsangeren lejlighed til at gennemtænke

og forbedre det derpå følgende vers, så handlingsforløbet føres videre på den mest virkningsfulde måde.

Handlingens bredde er af tilsvarende stor betydning for de dansende. Skal visens indhold opleves af alle og udtrykkes i dansen, da må handlingen ikke afvikles for hurtigt. Helten må dø, måske, og livet gå videre. Men først, når hele den følelsspænding, som en så voldsom begivenhed fremkalder, er forløst i dansen. Kædedansen har sit eget følelsesforløb, og en helt bør ikke dø i løbet af blot ét eneste vers: Ti, tyve vers, så kan det gå.

Det flydende fortælletempo bidrager til at gøre beretningen nærværende og de indlagte ordskifter realistiske og fængende.

De færøske ballader er således ideelle danseviser, ikke mindst på grund af de egenskaber, som adskiller dem fra de danske ballader.

Er dette et bevis på, at de danske ballader ikke er egentlige, oprindelige danseviser?

Selvsagt ikke.

Imidlertid findes der indenfor folkesangen på Færøerne et andet område, som kan kaste lys over de danske balladers forhold til de middelalderlige danseviser: sangen under arbejdet, arbejdsviserne på Færøerne.

Færøske og danske ballader bliver sunget i dansestuen. Viserne kommer »på gulvet« i forbindelse med kædedansen. Men balladerne er ikke kun danseviser. I gammel tid blev der sunget hver aften, når husfolket samledes i de små huse i mørkningen for at karte og spinde. »Kvøldseta« kaldes på Færøerne dette samvær om arbejdet, og »kvældsædeviser« kaldes de viser, som blev sunget under arbejdet. Ikke alle sang. Den, som havde evner eller talent derfor, sang og forkortede tiden for andre og gav hverdagens lange timer et rigere indhold.

Alle slags viser blev sunget under kvældsædet, og dermed også de ballader, der blev sunget på dansegulvet, når der var fest. Og dog er det ikke de samme tekster og melodier, udformningen er forskellig. Især de færøske ballader, men også de danske tekster og melodier, fremtræder i en helt anden form, når de synges af den enkelte sanger under kvældsædet som arbejdsviser eller som rene underholdningsviser.

Omkvædene er korte eller falder helt væk. Kun i første vers synges hele det lange omkvæd, som hører dansevisen til. Efter de følgende vers synges kun første linje eller måske kun de første ord af dansevisens lange omkvæd, og først efter sidste vers høres hele omkvædet igen.

Handlingsforløbet koncentrerer. Dansevisens vidtspundne udmaling af hver episode opgives, og gentagelserne kan udelades af den gode sanger. Hvorfor bruge ti vers til at sige det, som kan indeholdes i et enkelt vers?

Endelig er tempoet mere frit og rytmen mindre motorisk ensformig, når visen høres som arbejdsviser, som kvældsædese.

Korte og uregelmæssige omkvæd. Koncentreret handlingsforløb. Frit og bevægeligt tempo. Som arbejdsviser savner de færøske ballader de egenskaber, der »på gulvet« især udmærkede dem som danseviser.

Dette er naturligvis interessant i sig selv, fordi forholdet viser teksters og melodiers foranderlighed og afhængighed af deres funktion i det folkelige miljø. Interessant er de færøske balladers fremtrædelsesform som arbejdsviser også af en anden grund: Sunget under kvældsædet som arbejdsviser, adskiller de færøske ballader sig ikke længere i væsentlig grad fra de danske ballader, således som det var tilfældet, når viserne blev danset. Tværtimod er ligheden slående.

Ligheden er påfaldende, ikke mindst med hensyn til forholdet mellem vers og omkvæd. Karakteristisk er i begge tilfælde forekomsten af forholdsvis korte og lejlighedsvis højst uregelmæssige omkvæd.

Det er i denne forbindelse værd at bemærke, at de i metrisk henseende så ejendommelige omkvæd, som findes i optegnelser af danske ballader, aldrig er forklaret på nogen indlysende tilfredsstillende måde. De snart længere, snart kortere, i nogle tilfælde meget korte eller helt manglende omkvæd, er simpelthen konstateret og godtaget som hørende til den danske balladestil. Når derimod de færøske ballader synges som arbejdsviser, fremkommer de uregelmæssige omkvæd ganske naturligt, og de forklares utvunget ud fra de omstændigheder, hvorunder viserne synges.

På baggrund heraf bliver det muligt at give en ganske enkel forklaring på den udstrakte overensstemmelse mellem de færøske ballader, sunget som arbejdsviser, kvældsædeseviser, og de danske ballader i den form, hvori de foreligger optegnet:

De danske ballader foreligger optegnet ikke som en genklang af middelalderens danseviser i forfalden skikkelse, men derimod som arbejdsviser eller rene underholdningsviser med disse visegenrers karakteristiske tekstforløb og melodiforløb. Ikke den middelalderlige danseviser, men arbejdsviseren er bevaret i de danske ballader. Spindevisen, kartevisen, bindestuevisen.

Straks melder sig da spørgsmålet om, hvorledes arbejdsviseren udviklingsmæssigt bør vurderes i forhold til den antagne, men ukendte middelalderlige danseviser: Er balladerne i Danmark opstået som danseviser, der senere blev forvandlet til arbejdsviser, således at de optegnede danske ballader repræsenterer en yngre, afledt tradition – er danseviseren den oprindelige vise, balladens udgangspunkt og første tilstandsform?

Igen vil det være nyttigt at vende sig mod folkesangen på Færøerne. Når der er fest på Færøerne, kommer balladerne »på gulvet« i

kædedansen. Danseviserne er lange – en enkelt vise kan vare en time eller mere – og deres antal er stort. Adskillige af balladerne høres derfor kun som danseviser med længere tids mellemrum, for der skal mange danseaftener til, før en bygds forsangere er nået igennem hele deres repertoire: I gammel tid ønskede sangerne ofte kun at synge hver vise én gang om året.

Kun fra tid til anden er der imidlertid fest på øerne. Derimod samles husfolket omkring arbejdet hver aften. Balladerne var hverdagens arbejdsviser, aften efter aften lød viserne i de små stuer i bygdernes huse. Ikke i dansestuen, men ved kvældsædet blev balladerne plejet og overleveret. Kun lejlighedsvis kom de samme viser »på gulvet« som danseviser.

Samstemmende beretter gamle folk på Færøerne, at blev balladerne ikke regelmæssigt plejet ved kvældsæderne, ville de hurtigt blive sunget i stykker eller falde fra hinanden i meningsløse brudstykker. Et fordringsløst rim eller et par løst sammenkædede vers ville nok kunne tralles uskadt på dansegulvet igennem generationer og stadig bevare deres ukomplicerede identitet. Men en sindrigt opbygget og meningsfyldt ballade ville næppe kunne fastholdes under de samme betingelser.

Antager man denne fremstilling og argumentation, da må dansevisen og arbejds- eller underholdningsvisen betragtes som to samtidige tilstandsformer og udformninger af balladen. Der foreligger næppe rimelig grund til at betragte den ene form som primær eller oprindelig og den anden som sekundær eller afledt. Balladen som sådan er ikke enten en danseviser eller en arbejdsviser, men både en danseviser og en arbejdsviser, og indtil videre er det enklest at forestille sig, at det altid har været sådan.

Undersøgelsens resultat er da følgende: De optegnede danske ballader er arbejdsviser eller rene underholdningsviser, der ikke må betragtes og vurderes som ufuldstændige eller forfaldne danseviser, men tværtimod anskues som led i en ubrudt og oprindelig tradition, der rækker tilbage til det tidspunkt i middelalderen, da balladerne blev sunget første gang, i dansen og under arbejdet.

Lad os til slut opholde os ved det interessante og betydningsfulde øjeblik, da balladerne – som danseviser og arbejdsviser – blev til og sunget første gang. Trods det hidtil fremførte vil der da alligevel vise sig mulighed for, at dansen vil hævde sig som balladedigtningens mest oprindelige og uundværlige forudsætning.

Vi vender os en sidste gang mod folkesangen på Færøerne: Udsagn fra i dag og optegnelser af tekster og melodier fra før og nu antyder

samstemmende, at ingen ny vise nogensinde kan optages i et folkeligt miljø, dersom den ikke kan synges. Og kun den vise kan synges, som er forbundet med en allerede kendt melodi eller i hvert fald med et melodimønster, der er i overensstemmelse med miljøets musikalske forestillinger og erfaringer.

Endvidere: I det folkelige miljø er en melodi i denne forbindelse alene at opfatte som en sunget tekst. At vælge en melodi som grundlag for en ballade vil derfor være at tage en allerede sunget tekst som udgangspunkt, og at synge en ballade for første gang er at udskifte en indtil da sunget tekst med et nyt tekstforløb.

Ikke blot på Færøerne, men overalt er det nærliggende at tage allerede kendte melodimønstre som udgangspunkt for nydigtede, ikke før sungne tekstforløb. Men i folkesangen på Færøerne er det således, at når en ny tekst digtes til og synges på en allerede kendt melodi, der stadig opfattes som et sunget tekstforløb, da bliver i mange tilfælde dele af den oprindelige tekst stående og indrammer eller afslutter den nye tekst.

I balladerne består selve verset normalt af to eller fire linjer. Næsten altid er de anvendte melodier længere, dobbelt så lange eller tre gange så lange. Balladeverset lægger derfor ikke beslag på hele melodien, men fortrænger blot nogle af linjerne i det oprindelige, sungne tekstforløb, som er melodien.

Den sungne ballade består da af to eller fire verslinjer, indrammet eller afsluttet af tekstled, der er overskydende tekstled i den oprindelige, allerede kendte melodi. Sådanne overtagne tekstled bliver i balladen til omkvæd, og i mange tilfælde har omkvædene derfor ingen som helst meningssammenhæng med balladeversene. Dog sker det, at omkvædene består af lyriske udbrud, som anslår balladens grundstemning, for intet forhindrer naturligvis sangeren i at udskifte også de overskydende led i den oprindelige melodi med faste tekstled, der i forhold til balladeversene er meningsfyldte.

Såvel historiske som aktuelle vidnesbyrd beskriver på Færøerne disse forhold og denne fremgangsmåde. Afgørende er det endvidere, at balladernes forening eller sidestilling af versenes fortsatte handlingsforløb med omkvædenes almene lyriske udbrud taler for berettigelsen af at antage allerede kendte og i anden forbindelse sungne melodier som balladedigtningens forudsætning og udgangspunkt.

De danske ballader adskiller sig ikke fra de færøske ballader i denne henseende. Også i Danmark står omkvædsteksten i en ballade ofte som selvstændige billeder uden meningsforbindelse med selve balladeteksten.

Spørgsmålet er da: Blev engang i middelalderen den første ballade digtet som en fornyelse af tekstforløbet i en allerede kendt melodi?

Lad os antage det som den enkleste forklaring. I så fald må de ældste ballademelodier beskrives som en genklang af endnu ældre melodier eller melodimønstre. Og defineres en melodi stadig som en sunget tekst, indeholder balladernes lyriske afsnit og udbrud resterne af den oprindelige, lyriske digtning. Igennem balladerne fra middelalderen aner vi således endnu ældre melodimønstre og endnu ældre lyriske vers. Melodierne må have været af en sådan art, at de i forbindelse med nydigtede ballader kunne danne grundlag for kædedansen.

Tør vi på dette spinkle grundlag forestille os den forsvundne sang som en lyrisk danseviser? Måske ikke. Men trods alt er der gode grunde til at fastholde muligheden af, at senmiddelalderens episke danseviser og arbejdsviser – den nordiske ballade – efterfulgte en lyrisk danseviser, som samtidig var en af balladernes forudsætninger.

De her forsøgte slutninger støtter sig i altovervejende grad på optegnelser efter den folkelige visetradition samt på udsagn af sangere i det folkelige miljø. Det bør da heller ikke glemmes, at de fremdragne oplysninger ikke blot angår selve balladens oprindelse og udvikling. Samtidig kastes lys netop over viserne som en del af den traditionelle folkekultur.

Balladerne er ikke tekster og melodier alene. Hver enkelt balladeoptegnelse er en tekst og en melodi, som er sunget af en folkesanger ved en bestemt lejlighed i det folkelige miljø, som sangeren tilhører: Balladerne er folkeviser, og balladeforskningen må tage hensyn hertil, selv når den udelukkende sigter mod en beskrivelse og vurdering af teksternes og melodiernes form og opbygning.

TV-underholdning

Grand Prix

Katja og Samer var blandt de 965.000 danskere, der så med, da Rusland vandt det europæiske Melodi Grand Prix 2008, og Danmark blev nummer 16.